

KETTERIJ

‘Toen de Heer haar zag, werd hij door medelijden bewogen en zei tegen haar: “Weeklaag niet meer.” Hij kwam dichterbij, raakte de lijkbaar aan – de dragers bleven stilstaan – en zei: “Jongeman, ik zeg je, sta op!” De dode richtte zich op en begon te spreken, en Jezus gaf hem terug aan zijn moeder.’

Lucas 7:13-15

‘Apollonius zei: “Zet de baar neer, want ik zal een eind maken aan jullie tranen om het meisje” [...] Nadat hij haar alleen maar had aangeraakt en heimelijk iets had gezegd, wakte Apollonius de bruid op uit haar schijnbare dood. Het meisje begon te praten en keerde terug naar het huis van haar vader.’

Het leven van Apollonius van Tyana, IV.45

‘Waarschijnlijk zou een krab diep beledigd zijn als hij zou kunnen horen hoe wij hem zonder omhaal of scrupules classificeren als een schaaldier, en ons zo van hem afmaken. “Dat ben ik helemaal niet,” zou hij zeggen. “Ik ben MEZELF, alleen MEZELF.”’

William James, *The Varieties of Religious Experience* (1902)

Inhoud

	Lijst van illustraties	9
	Proloog	15
	Inleiding	19
	Opmerking van de auteur	33
1	Antichrist	37
2	De blinden laten zien, de lammen doen lopen	55
3	De onwaarheden van de magiërs	73
4	Slangenbloed en een apenoog	83
5	Het product van waanzin	101
6	Wat zou Jezus doen?	117
7	Over sardines en wederopstandingen	129
8	Vruchten van een mestvaalt	147
9	Trek heel de wereld rond	161
10	In Eden	175
11	De geboorte van ketterij	187
12	Over de wetten	201
13	Het gebroed van ketterse monsters	215
14	Als zandkorrels	229
15	Over de andere oorsprong van de wereld	237
16	De regenboog ontrafelen	251
17	Augustinus en de spin	275
18	De vijanden van het geloof uitroeien	293
19	Zodat niets meer aan hen herinnert	307

Epiloog	321
Woord van dank	327
Bibliografie	329
Noten	387

Lijst van illustraties

Fotografische credits worden cursief weergegeven.

- 1 Asclepius. Romeins beeld, 2e eeuw n.Chr., naar een Grieks origineel uit de 5e eeuw v.Chr. Hermitage, Sint-Petersburg, Rusland. *Foto: Prisma Archivo/Alamy.*
- 2 Beeld van een rondzwervende filosoof, waarschijnlijk Apollonius van Tyana, eind 2e eeuw n.Chr., gevonden op Kreta. Heraklion-Museum, Kreta. *Foto: Wikimedia Commons.*
- 3 Christus onderwijst. Detail van een Romeinse sarcofaag, ca. 300 n.Chr. Museo Nazionale Romano, Rome. *Foto: DeAgostini/Getty Images.*
- 4 Een vroedvrouw helpt Zeus bij het baren van Dionysus uit zijn dij. Detail van een Romeinse sarcofaag, ca. 190 n.Chr. The Walters Art Museum, Baltimore. *Foto: The Walters Art Museum, Baltimore. Verworven door Henry Walters bij de Massarenti-collectie, 1902 (Acc. No. 23.31).*
- 5 Het kind Dionysus, op schoot bij Hermes, met zijn privéleraar en een nimf. Detail van een mozaïek, 4e eeuw n.Chr., in het Huis van Aion, Paphos, Cyprus. *Foto: Imagebroker/Alamy.*
- 6 Een man die een menselijk been draagt. Votiefreliëf van het heiligdom van de halfgod-geneesheer Amynos, eind 4e eeuw v.Chr., gevonden in het Asclepieion, Epidauros. Nationaal Archeologisch Museum, Athene. *Foto: World History Archive/Alamy.*
- 7 Asclepius legt zijn handen op de schouder van een vrouwelijke patiënt. Votiefreliëf, ca. 350 v.Chr., gevonden in het Asclepieion,

- Piraeus. Archeologisch Museum van Piraeus (Inv. No. 405).
Foto: DeAgostini/Getty Images.
- 8 Plaque met een afbeelding van een bevallende vrouw, ca. 4e eeuw v.Chr.-3e eeuw n.Chr., Romeins. Science Museum, Londen. *Foto: Science Museum Group/Science & Society Picture Library.*
 - 9 Het laatste gedeelte van een magische papyrus met spreuken en een doodsgestalt zonder hoofd, 4e eeuw n.Chr., Grieks. Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlijn SMPK (p. 5026 recto). *Foto © Scala, Florence/bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlijn.*
 - 10 Muurschildering van een religieuze ceremonie, eind 1e eeuw v.Chr., uit de keizerlijke villa in Boscotrecase, Pompeji. Metropolitan Museum of Art, New York. *Foto: Metropolitan Museum of Art (Rogers Fund, 1920, Acc. No. 20.192).*
 - 11 Gegraveerde edelstenen met Serapis, Anubis en een *anguipes* met hanenkop, 2e-3e eeuw n.Chr., Romeins. Metropolitan Museum of Art, New York. *Foto's: Metropolitan Museum of Art, New York (Legaat van W. Gedney Beatty, 1941, Acc. No. 41.160.643; Geschenk van Miss Helen Miller Gould, 1910, Acc. No. 10.130.1; Geschenk van John Taylor Johnston, 1881, Acc. Nos. 81.6.297 & 298).*
 - 12 De opwekking van Lazarus. Detail van een ivoren reliekschrijn, ca. 350 n.Chr., uit het klooster van Santa Giulia in Brescia. Museo Civico Cristiano, Brescia. *Foto: André Held/akg-images.*
 - 13 Het wonder van de broden en vissen. Detail van een muurschildering, begin 3e eeuw n.Chr., uit de catacombe van Via Anapo, Rome. *Foto: Luisa Ricciarini/Bridgeman Images.*
 - 14 Het wonder van de broden en het veranderen van water in wijn. Detail van houten deurpaneel, 5e eeuw n.Chr., Basiliek van Santa Sabina, Rome. *Foto © NPL – DeA Picture Library/G. Nimatallah/Bridgeman Images.*
 - 15 De Annunciatie. Detail van het timpaan, 1420, in het noord-

- portaal van de Marienkapelle, Würzburg. *Foto* © *Bildarchiv Foto Marburg/Archiv Dr. Franz Stoedtner*.
- 16 De Annunciatie. Detail van het Klosterneuburgaltaar, 1181, door Nicolaas van Verdun. Stiftsmuseum, Klosterneuburg, Oostenrijk. *Foto: Erich Lessing/akg-images*.
 - 17 Scène van de geboorte van Christus met een engel die Salomé's afgehakte handen teruggeeft. Detail van een miniatuur in een getijdenboek voor Rome (Getijden van de Maagd), 1490-1500, door een volgeling van Jean Pichore. The Morgan Library, New York, MS M.7 fol. 14r. *Foto* © *Scala, Florence/The Morgan Library*. *Verworven door J. Pierpont Morgan vóór 1913*.
 - 18 De vlucht naar Egypte. Detail van een fresco, 1304-1306, van Giotto. Scrovegnikapel, Padua. *Foto: Raffaello Bencini/Bridgeman Images*.
 - 19 De val van Simon Magus. Stenen kapiteel, ca. 1130, van Gislebertus, in de kathedraal van Saint-Lazare, Autun, Frankrijk. *Foto: akg-images*.
 - 20 De val van Simon Magus. Detail van een paneel, ca. 1280, van de Meester van San Pietro. Pinacoteca Nazionale, Siena. *Foto: Rabatti & Domingi/akg-images*.
 - 21 Helios bestuurt zijn strijdwagen. Metope uit de hellenistische tempel van Athena in Troje, 3e eeuw v.Chr., uit Troje. Collectie Klassieke Oudheden, Berlijn SMPK. *Foto* © *Scala, Florence/bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlijn*.
 - 22 Christus als Helios of Sol Invictus die zijn strijdwagen bestuurt. Detail van een plafondmozaïek, midden 3e eeuw v.Chr., in het Mausoleum van de Julii, necropolis onder de Sint-Pieter, Rome. *Foto: Picture Art Collection/Alamy*.
 - 23 Zonne-Apollo met nimbus van Christus en de stralende halo van Helos. Detail van een Romeins vloermozaïek, eind 3e eeuw, gevonden in El Djem (Thysdrus), Tunesië. *Foto: Wikimedia Commons/Mathiasrex*.
 - 24 Christus geflankeerd door de letters alfa en omega. Fresco, 4e

- eeuw n.Chr., in de Catacomben van Commodilla, Rome. *Foto: DeAgostini/Getty Images.*
- 25 De geboorte van Christus. Detail van een miniatuur uit een evangelieboek, 1434-5, Armeens. Metropolitan Museum of Art, New York. *Foto: Metropolitan Museum of Art (Verworven door Fletcher Fund, Hagop Kevorkian Fund Gift, ter nagedachtenis aan Hagop Kevorkian, Tianaderrah Foundation, B.H. Breslauer Foundation, Aso O. Tavitian, Karen Bedrosian Richardson, Elizabeth Mugar Eveillard en Arax Simsarian Giften en fondsen van diverse donateurs, 2010, Acc. nr. 2010.108).*
- 26 Jezus maakt ruzie met een leraar. Miniatuur, ca. 1340, uit de *Klosterneuburg Gospel Society*. Stadsbibliotheek Schaffhausen, Zwitserland. *Foto: Stadtbibliothek, Schaffhausen (Gen. 8, f. 28v).*
- 27 Christus drijft de Geraseense demon uit. Ivoren plaquette, ca. 968 n.Chr., werkplaats van Milaan of Metz. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt. *Foto: Wikimedia Commons CCo 1.0 (Foto: Daderot).*
- 28 Het Laatste Avondmaal. Miniatuur uit een lectionarium, 1216-40, Noord-Syrisch. British Library, Londen. *Foto © British Library Board, All Rights Reserved (Add. 7170, f.139v)/Bridgeman Images.*
- 29 De doop van Christus door Johannes de Doper. Miniatuur uit Biruni, *The Chronology of Ancient Nations*, 1307-8, Tabriz, Iran. Edinburgh University Library (Or. Ms 161, fol. 140v). *Foto: Bridgeman Images.*
- 30 Hel. Miniatuur uit: Augustinus, *De stad van God*, 15e eeuw, Frans. Bibliothèque Sainte-Geneviève, Parijs (Ms 246 f.383r). *Foto: Bridgeman Images.*
- 31 Aeneas in de onderwereld. Miniatuur uit: Vergilius, *Aeneas*, 15e eeuw, Italiaans. Houghton Library, Harvard University (MS Richardson 38 fol. 174v). *Foto: Heritage Images/Alamy.*
- 32 Pagina's uit vroegchristelijk gnostisch manuscript, ca. 5-6e eeuw n.Chr., gevonden in Nag Hammadi, Egypte (Codex II). *Foto: BibleLandPictures.com/Alamy.*

- 33 *Schepping van Eva*. Fresco van Michelangelo, 1508-12, in de Sixtijnse Kapel, Vaticaan. Foto: *Heritage Image Partnership Ltd/Alamy*.
- 34 Isis en het kind Horus. Bronzen beeldje, ca. 664-332 v.Chr. Egyptisch. Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlijn SMPK. Foto © 2021, *Scala, Florence/Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlijn*.
- 35 Isis en het kind Horus. Kalkstenen beeldje, 3e eeuw n.Chr., hellenistisch-Romeins. Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst, Berlijn SMPK. Foto © 2021, *Scala, Florence/bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlijn*.
- 36 De Maagd met Kind. Miniatuur, ca. 800, uit: *The Book of Kells*, Iers/Schots. Trinity College, Dublin (MS 58 fol.7v). Foto: *Art and Architecture/Alamy*.
- 37 Keizer Constantijn op het Concilie van Nicea en de verbranding van de boeken van Arius. Tekening uit een 9e-eeuws compendium van canoniek recht, ca. 825 n.Chr. Lombardije, Italië. Biblioteca Capitolare, Vercelli (MS CLXV). Foto: *DeAgostini/Getty Images*.
- 38 Overblijfselen van portretten van een 'ketterse' heerser en zijn hovelingen. Byzantijns mozaïek gewijzigd in 526 n.Chr., Sant'Apollinare Nuovo, Ravenna. Foto: *Wikimedia Commons/ José Luiz Bernardes Ribeiro*.
- 39 Drie wijzen aanbidden de vuursteen. Miniatuur uit: Marco Polo, *Le Livre des merveilles (Boek der wonderen)* 1410-12, Frans. Bibliothèque Nationale, Parijs (MS Français 2810, fol. 12). Foto: *BnF*.
- 40 De geboorte van Christus. Schilderij, ca. 1423-26, door een navolger van Fra Angelico. Indianapolis Museum of Art in Newfields, The Clowes Collection (Acc. No. 2014.89). Foto: *Met toestemming van het Indianapolis Museum of Art in Newfields*.

Proloog

‘Christian children all must be/ mild, obedient, good as He.’

‘Once in Royal David’s City’
19e-eeuws gezang

‘Hij doodt onze kinderen.’

Een ouder beklagt zich over het handelen van Jezus,
Kindbeidsevangelie volgens Thomas, ca. 2e eeuw n.Chr.